

УДК 811.111'373.46:612

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/19.167754>**Юлія ГРИБІНИК,***orcid.org/0000-0002-5461-5540*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

(Івано-Франківськ, Україна) *grybinyky26@gmail.com***Тетяна ГАЛАЙ,***orcid.org/0000-0001-7988-9639*

викладач кафедри англійської мови

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

(Івано-Франківськ, Україна) *galaj-tanya@rambler.ru*

СЕМАНТИЧНІ СПОСОБИ УТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ ГЕОДЕЗИЧНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто семантичні способи словотвору, які мають місце в процесі утворення термінів галузевих термінологій. Особливу увагу приділено виокремленню та визначенню шляхів формування термінологічних одиниць геодезичної сфери, які базуються на зміні значення слова, а також класифікації термінів, утворених у результаті семантичних способів словотвору. Виявлено, що головними семантичними способами утворення геодезичних термінологічних одиниць є звуження та розширення значення слова, а також метафоричне та метонімічне перенесення значення слова.

Ключові слова: термін, терміноутворення, геодезична терміносистема, звуження і розширення значення слова, метафоричне та метонімічне перенесення значення слова.

Yuliia HRYBINYK,*orcid.org/0000-0002-5461-5540*

Ph. D. (Philology), Associate Professor at the English Language Department

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *grybinyky26@gmail.com***Tetiana HALAI,***orcid.org/0000-0001-7988-9639*

Lecturer at the English Language Department,

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *galaj-tanya@rambler.ru*

SEMANTIC MEANS OF GEODETIC TERMS FORMATION

The article deals with semantic means of word formation, which take part in the process of terms formation. Special attention is paid to the identification and definition of the semantic means, used in formation of terminological units, which belong to geodetic sphere and are based on changes in the meaning of a word. Classification of geodetic terms, formed by different semantic means is given.

The problems under study become topical today as far as they are essential for analysis and further classification of lexical units, which belong to definite terminological systems.

Semantic means of geodetic terms formation are also called secondary nomination and include narrowing and expanding of a word meaning as well as metaphorical and metonymic transfer of a word meaning. Lexical and semantic means of a word formation are connected with polysemy – formation of figurative, metaphorical meanings of a word.

Expanding of meaning is the process of its generalization. As a result the word gains new meanings, expanding its semantics. Narrowing of a word meaning is the process of losing its general meaning and its replacement by a narrower, specific meaning. Metaphoric and metonymic changes of meaning are the processes of secondary lexical nomination that are based on the use of nominative means, available in the language, which begin to perform a new function, that is the function of nomination. Metaphoric transfer of meaning is based on similarity of the object under nomination in appearance, on functional similarity, or both on functional similarity and similarity of appearance. Terminological units formed in the result of metonymic transfer of meaning are based on transfer of nomination of one object to another one, which is related to it under association by contiguity.

Key words: term, terms formation, geodetic terminology, narrowing and expanding of a word meaning, metaphorical and metonymic transfer of a word meaning.

Постановка проблеми. Лексичний склад кожної мовної системи постійно розвивається та поповнюється. Важливе місце у теперішньому процесі світової інтеграції та глобалізації займає термінологічна

лексика, якою користується широке коло фахівців та науковців різних країн світу та яка нерідко виходить за межі спеціалізованої галузі, до якої належить, і проникає також у загальноживану мову.

Аналіз досліджень. З-поміж багатьох аспектів дослідження термінологічної лексики вивчення механізмів утворення термінів є одним із ключових питань, яким цікавляться мовознавці (С. В. Гринев-Гриневич, В. П. Даниленко, А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, З. Б. Куделько, Д. С. Лотте, Г. П. Мацюк, О. І. Павлова, Т. І. Панько, В. Н. Прохорова, А. У. Aikhenvald, R. Fisher, I. Plag, J. C. Sager та ін.). Розглянувши наукові розвідки вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, які присвячені цій проблемі, зазначимо, що основними способами формування галузевих термінологічних одиниць є семантичні способи, морфологічні способи, синтаксичний спосіб (утворення термінів-словосполучень), а також процеси запозичення.

Метою статті є аналіз семантичних способів утворення термінів геодезичної сфери.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: виокремити семантичні способи утворення термінів геодезичної сфери та дати їм визначення; проаналізувати особливості метафоричного та метонімічного переосмислення значення слів у процесі утворення геодезичних термінологічних одиниць; класифікувати досліджувані терміни, утворені в результаті метафоричного перенесення значення; виявити типи метонімічного перенесення значення слів, які є вагомими для творення англійських геодезичних термінів.

Актуальність термінологічної тематики, а саме термінотворення розглядаються нині як основний аспект аналізу та подальшої класифікації лексичних одиниць галузевих термінологій.

Виклад основного матеріалу. Серед головних шляхів утворення термінологічних одиниць геодезичної сфери вартими уваги є семантичні способи термінотворення, які ще називають семантичною чи вторинною номінацією. Сюди належать: розширення та звуження значення слова, метафоричне і метонімічне перенесення значення лексичної одиниці. Аналізуючи семантичні способи формування лексичних одиниць геодезичної сфери, акцентуємо на дослідженні значення слів та його змін, які призводять до появи термінів з новою семантикою.

В. М. Прохорова вважає, що «лексико-семантичний спосіб словотвору тісно пов'язаний із багатозначністю слова – утворенням похідних (переносних) значень у слові». Вчена зауважує, що «головними способами утворення переносних значень слова в загальнолітературній мові є метафоричне та метонімічне перенесення назви, в утворенні термінів беруть участь також звуження та розширення значення лексеми» (Прохорова, 1996: 8).

Одним зі шляхів зміни значення є генералізація (або розширення) – це процес узагальнення значення номінативної одиниці як перехід від конкретного до загального (Селіванова, 2006: 76). У результаті генералізації слово набуває нових значень, таким чином розширюючи свій семантичний обсяг. Звуження значення – це втрата словом більш загального (широкого значення) і заміна його більш вузьким (спеціальним) (Ахманова, 1969: 448).

У результаті переосмислення значень семантичної структури слова нерідко відбуваються процеси метафоричного та метонімічного перенесення значення.

Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк явища метафоричного та метонімічного перенесення значень вважають процесами вторинної лексичної номінації, тобто використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування (Панько, Кочан, Мацюк, 1994: 161). Метонімічне перенесення значення слова є одним із засобів збагачення мови загалом та геодезичної термінології зокрема. Терміни, які виникли в результаті метонімічного перенесення значення, сприяють мовній економії та базуються на перенесенні назви одного предмета на інший, який перебуває з ним у відношенні асоціації за суміжністю (Панько, Кочан, Мацюк, 1994: 161).

Відповідно до наукових розвідок, проведених Д. С. Лотте, перенесення значення за суміжністю понять може мати декілька видів: «властивість або процес»→«кількісний показник», «предмет»←→«одиниця виміру», «властивість»→«предмет», «процес»←→«стан, властивість або предмет», «матеріал»→«виріб, напівфабрикат», «ціле»←→ «частина» тощо (Лотте, 1961: 52–57).

Розширення (генералізація) значення терміна відбувається у результаті семантичних зрушень, що спричинюють значну невідповідність між старим значенням і новим поняттям, яке позначає термінологічна одиниця. Кількість таких термінів, за словами С. В. Гринев-Гриневича, є незначною, оскільки цей спосіб термінотворення мало досліджений (Гринев-Гриневич, 2008: 125).

У процесі набуття нових значень словом розширюється семантичний обсяг слова, тобто відбувається його генералізація. Наприклад: *bench mark* (нівелірна марка, еталон) – початкове значення: “*mark cut in some durable material, such as a rock, wall, gate-pillar, face of a building, etc.*” (позначка, вирізана на поверхні певного міцного матеріалу, такого як камінь, стіна, опора воріт, поверхня будівлі), термін використовувався з метою вказівки на початкову, середню чи кінцеву точку на

лінії, яка позначала висоту. Згодом слово набуло нового змісту і почало позначати “*a level of quality, which can be used as a standard when comparing other things*” (невний рівень якості, який можна вважати за еталон, основу для порівняння).

Частина термінологічних одиниць геодезичної терміносистеми утворилась у результаті певних змін у лексичному значенні загальноживаного слова, що призвело до актуалізації процесу звуження (спеціалізації) значення та виникнення лексичної одиниці з новим спеціальним значенням. У такому разі утворились терміни, структура значення яких зазнала нових якісних семантичних змін. Термінологічна одиниця *legend* (легенда (пояснення) мала значення: “*what is read*” (те, що читають) (XII century), “*the story of the life of a saint*” (повідість про життя святого, 1375 р.), згодом “*a story, history*” (оповідь, історія, 1385 р.), потім “*writing, inscription, or motto (нідпис чи гасло)*”, а також набула значення: “*the written explanatory matter accompanying an illustration, map*” (письмове пояснення до ілюстрації, карти).

Як зазначає В. М. Прохорова, «процес звуження значення полягає у перенесенні назви одного поняття на інше, яке здійснюється на основі спільності всіх ознак загальноживаного поняття за наявності у звуженого поняття додаткових ознак» (Прохорова, 1996: 86). Основною причиною продуктивності звуження значення як виду лексико-семантичного термінотворення, на думку вченої, є можливість утворювати за його допомогою терміни, які називають процеси, явища, ознаки (Прохорова, 1996: 86).

Важливою ознакою досліджуваної терміносистеми є процес безперервного збагачення її термінологічного апарату в результаті метафоричного та метонімічного переосмислення одного зі значень семантичної будови слова.

Т. І. Панько, І. М. Кочан та Г. П. Мацюк стверджують: «Метафора – це завжди порівняння, в якому приховане і переосмислене значення зіставляється із буквальним значенням на основі його внутрішньої форми» (Панько, Кочан, Мацюк, 1994: 161). Підставою для метафоричного перенесення значення є подібність зовнішнього вигляду об'єкта номінації, функціональна подібність чи функціональна та зовнішня схожість (Панько, Кочан, Мацюк, 1994: 161–162).

Подібну думку висловлює В. М. Прохорова, за словами якої «метафора завжди є результатом порівняння», а «метафоричне утворення терміна передбачає: 1) зіставлення спеціального поняття і поняття загальновідомого; 2) позначення спеці-

ального поняття словом, яке називає загальновідоме поняття» (Прохорова, 1996: 42).

Вітчизняна дослідниця О. І. Павлова стверджує, що «для термінотворення шляхом метафоричного перенесення значень характерне те, що об'єкт термінування має якусь спільну рису з тим предметом чи явищем, назва якого використовується як термін. Це може бути схожість за зовнішнім виглядом, за виконуваною функцією, за кількісною ознакою, за розміщенням, за формою, за призначенням...» (Павлова, 2001: 133).

Значна кількість термінів геодезичної сфери, утворених на основі метафоричного перенесення значення, характеризується функціональною подібністю. Наприклад: *master instrument* (головна станція (радіовіддалемір), *eye work* (окомірне знімання), *threshold value* (граничне значення), *witness mark* (орієнтирний пункт) та ін.».

Решта термінів, утворених на основі метафоричного перенесення значення, поділяються на: 1) ті, що виникають за схожістю зовнішнього вигляду, наприклад: *skeleton map* (схематична карта), *footplate* (башмак (підкладень) рейки), *umbrella antenna* (парасолькова антена) та ін.; 2) ті, що виникають за схожістю форми, а саме: *arrowhead* (вістря стрілки), *bell curve* (дзвоноподібна крива), *bull's-eye level* (круглий рівень) та ін.; 3) ті, що виникають за схожістю місця розміщення, наприклад: *ceiling* (гранична висота), *heel* (п'ятка (рейки) та ін.; 4) ті, що виникають за схожістю розмірів, а саме: *eye* (невеликий отвір), *giant form* (величезна форма), *handhole* (отвір, розміром у руку); *fine screw* (мікрометричний гвинт) та ін.

Метонімічні процеси також займають вагоме місце в утворенні геодезичних термінів, адже терміни, які з'явилися в результаті метонімічного перенесення значення, сприяють мовній економії та базуються на перенесенні назви одного предмета на інший, який перебуває з ним у відношенні асоціації за суміжністю. Для творення англійських геодезичних термінів використано такі типи метонімічного перенесення значення слів: 1) «процес»→«результат процесу»: *aligning* (вирівнювання), *valuation* (оцінка), *finding* (визначення, знаходження) та ін.; 2) «дія»→«особа чи інструмент, прилад, що її виконує»: *adder* (суматор), *controller* (контролер), *finder* (візир, шукач) та ін.; 3) «одиниця вимірювання»→«предмет», наприклад: *clinometer* (клінометр, кутовисотомір), *tacheometer* (тахеоетр), *altimeter* (альтиметр, висотомір) та ін.; 4) «властивість, характеристика»→«кількісний показник», наприклад: *elevation* (висота, висотна позначка), *intervisibility* (взаємовидимість), *strength* (жорсткість (геодезичної мережі)) та ін.; 5) «предмет, інструмент»→«особа, яка опе-

рує предметом», наприклад: *chainman* (землемір), *rodman* (рейкотримач), *leveller* (геодезист-польовик) та ін.; 6) «частина»→«ціле», наприклад: *map production – a branch of production* (галузь виробництва) та *all kinds of work connected with map production* (роботи, пов'язані з виготовленням карт) та ін.; 7) «процес»→«інструмент»: *push-pull rule* (рулетка), *pickip* (сенсор, датчик), *reading-off device* (відліковий пристрій), *add-on device* (приставний або прикладний пристрій) та інші; 8) термінологічні одиниці, утворені на основі метонімічного перенесення значення включають також назви винаходів, задач, законів, приладів, проєкцій, формул, функцій тощо за іменами науковців, які їх відкрили чи запропонували. Роль термінів

виконують прізвища вчених, дослідників, винахідників та інженерів. Термінологічні одиниці такого типу утворюються внаслідок перенесення імені вченого на його відкриття. Наприклад: *Dirichlet's problem* (задача Діріхле), *Gauss algorithm* (алгоритм Гауса), *Laplace's azimuth* (азимут Лапласа), *Lambert's projection* (проєкція Ламберта), *Hamilton function* (функція Гамільтона), *Adams-Moulton formula* (формула Адамса-Моултона) та ін.

Висновки. Таким чином, семантичні способи творення геодезичних термінів займають вагомe місце у процесі утворення термінологічних одиниць цієї сфери та базуються на зміні значення слова внаслідок його розширення, звуження, метафоричного та метонімічного перенесення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М. : Издат. центр : Академия, 2008. 307 с.
2. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. М. : Издательство Академии Наук СССР, 1961. 160 с.
3. Павлова О. І. Основи термінознавства: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Рівне: Волинські обереги, 2001. 200 с.
4. Панько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. Львів: Світ, 1994. 216 с.
5. Прохорова В. Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование). М. : Филологический факультет, 1996. 125 с.
6. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М. : Советская энциклопедия, 1969. 608 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
8. Геодезичний енциклопедичний словник / За редакцією Володимира Літинського. Львів: Євросвіт, 2001. 668 с.
9. Заблоцький Ф. Д. Англійсько-український геодезичний словник / за ред. Б. Є. Рицара / Ф. Д. Заблоцький, О. Ф. Заблоцька. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. 360 с.
10. Gorse Ch. A Dictionary of Construction, Surveying and Civil Engineering / Ch. Gorse, D. Johnston and M. Pritchard. Oxford: Oxford University Press, 2012. 499 p.
11. Online Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com>.
12. Oxford English Dictionary (OED). URL: <http://www.oxforddictionaries.com/>

REFERENCES

1. Grinev-Grinevich S. V. Terminovedenie. Uchebnoe posobie dlja studentov vysshih uchebnyh zavedenij [Science of terminology. Manual for students of higher educational establishments] / S. V. Grinev-Grinevich. M.: Publishing center : Academy, 2008. 307 s [in Russian]
2. Lotte D. S. Osnovy postroenija nauchno-tehnicheskoy terminologii [Basics of scientific and technical terminology formation] / D. S. Lotte. M.: Academy of Sciences of the USSR publishing house, 1961. 160 s [in Russian]
3. Pavlova O. I. Osnovy terminoznavstva : navchalnyi posibnyk dlja studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Principles of the science of terminology: manual for students of higher educational establishments] / O. I. Pavlova. Rivne : Volyn amulets, 2001. 200 s [in Ukrainian]
4. Panko T. I. Ukrainske terminoznavstvo : pidruchnyk [Ukrainian science of terminology: manual] / T. I. Panko, I. M. Kochan, H. P. Matsiuk. Lviv : World. 1994. 216 s [in Ukrainian]
5. Prohorova V. N. Russkaja terminologija (leksiko-semanticheskoe obrazovanie) [Russian science of terminology (lexical and semantic formation)] / V. N. Prohorova. M.: Philological faculty, 1996. 125 s [in Russian]
6. Ahmanova O. S. Slovar' lingvisticheskikh terminov [Dictionary of linguistic terms] / O. S. Ahmanova. M.: Soviet Encyclopaedia, 1969. 608 s [in Russian]
7. Selivanova O. O. Suchasna lnhvistyka : terminolohichna encyclopaedia [Modern linguistics: terminological encyclopedia] / O. O. Selivanova. Poltava: Environment-K, 2006. 716 s [in Ukrainian]
8. Heodezychnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Geodetic encyclopedic dictionary] / [za redaktsiieiu Volodymyra Litynskoho]. Lviv: Euroworld, 2001. 668 s [in Ukrainian]
9. Zablotskyi F. D. Anhliisko-ukrainskyi heodezychnyi slovnyk [English-Ukrainian geodetic dictionary] [za red. B. Y. Rytsara] / F. D. Zablotskyi, O. F. Zablotska. – Lviv : Publishing house of National university “Lviv Polytechnic National University”, 2010. 360 s [in Ukrainian]
10. Gorse Ch. A Dictionary of Construction, Surveying and Civil Engineering / Ch. Gorse, D. Johnston and M. Pritchard. Oxford: Oxford University Press, 2012. 499 p.
11. Online Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com>.
12. Oxford English Dictionary (OED). URL: <http://www.oxforddictionaries.com/>

Статтю подано до редакції 10.05.2018 р.